

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Розкриваються основні проблеми ринку виробництва сільськогосподарської продукції в Україні, які тісно пов'язані з рівнем інвестування галузі, станом забезпеченості регіонів земельними ресурсами і доходами населення. Проаналізовано основні резерви галузі та визначено перспективні напрями вкладення капіталу в аграрне виробництво України.

Ключові слова: *ринок, регіон, інвестування, агробізнес, доходи, ціна.*

Постановка проблеми. В умовах економічної кризи питання пошуку перспективних напрямів інвестування в економіку та їхнє фінансове обґрунтування набувають особливої актуальності. Інвестиційна діяльність вимагає систематичного аналізу, оцінки і прогнозування ефективності вкладення капіталу. Ураховуючи, що сільське господарство належить до провідних галузей агропромислового і господарського комплексу України та має потужний потенціал, інвестування у виробництво продуктів харчування може мати позитивний результат як для власника капіталу, так і сприяти економічному зростанню галузі.

Аналіз останніх досліджень. Розвиток інвестиційної діяльності та питання інвестицій досить широко дискутується в літературі, тому з окремих проблем можна спиратись на авторитетну думку відомих вітчизняних і зарубіжних учених-економістів, таких як: В. І. Бірман, І. О. Бланк, О. І. Барановський, А. А. Пересада, Г. М. Підлісецький, М. І. Савлук, Т. С. Смовженко, О. Ю. Стариков та ін. Однак переважна більшість наукових досліджень присвячена загальному механізму інвестиційної діяльності, розробленню теоретичних основ, а не вирішені питання щодо розрахунків ефективності та привабливості агропідприємств потребують подальшого вивчення.

Проблема виробництва продуктів харчування прямо пов'язана з питанням продовольчої безпеки країни і стала особливо гострою у зв'язку із вступом України до СОТ. У найближчі 40 років, за оцінками зарубіжних спеціалістів, проблема дефіциту продовольства вийде на перше місце у світі. Багато з експертів говорять про закінчення нафтової епохи і початок ери, коли основою світової політики стає продовольство.

Питаннями вирішення продовольчої безпеки, а також регіональної політики й ефективності продовольчого сектору займається потужна когорта

© Т. М. Одінцова, А. Ю. Тривайло, І. В. Чаус, 2013

вчених-економістів, серед яких – В. Р. Андрійчук, В. І. Бойко, П. Т. Саблук, О. М. Шпичак, В. В. Юрчишин та інші. У той же час заслуговують особливого вивчення економічні аспекти продовольчої безпеки країни, перспективні напрями вкладення капіталу в агропромисловий комплекс і регіональна проблема доступності продовольства усіх верств населення України.

Мета статті. Дослідити перспективні напрями вкладення капіталу у виробництво продуктів харчування в Україні, обґрунтувати можливий ефект як для інвестора, так і для аграрної галузі. Окреслити основні шляхи вдосконалення державного регулювання питання стимулювання інвестицій у сільському господарстві.

Виклад основного матеріалу. Стан продовольчого ринку і питання забезпечення населення високоякісними продуктами харчування були і залишаються найбільш актуальними проблемами держави. Продовольчий ринок повинен забезпечувати гарантований доступ населення до продовольства в необхідній кількості і асортименті [1]. Від кількості і якості споживання продуктів харчування залежать здоров'я нації, працездатність, тривалість життя людини і її інтелектуальні здібності. Згідно з оцінками експертів ВООЗ, здоров'я громадян на 8–12% залежить від системи охорони здоров'я у країні, на 18–20% – від генетичної схильності людини, на 68–74% – від способу життя, однією з найважливіших складових якого є харчування [2].

Вирішення продовольчого забезпечення населення вимагають систематичного аналізу і пошуку оптимальних шляхів його досягнення. При цьому продовольча проблема повинна розв'язуватися як на рівні держави, так і на рівні окремих регіонів у рамках розробки регіональних програм розвитку. Питання фізичної і економічної доступності, тобто можливість різних соціальних груп купувати продукти в достатній кількості та асортименті відповідно до раціональних норм за чинних цін, належить до серйозних проблем економічного добробуту нації. Поряд із цим висока купівельна спроможність населення є запорукою стійкого попиту на якісні харчові продукти, що, у свою чергу, є підґрунтям сталого розвитку агропромислової галузі та забезпечення продовольчої безпеки країни.

У Римській декларації 1996 року продовольчу безпеку визначено як стан економіки, за якого населенню країни в цілому і кожному громадянині окремо гарантується забезпечення доступу до продуктів харчування, питної води, інших харчових продуктів у потрібному обсязі, якості, асортименті, достатніми для фізичного і соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я і розширеного відтворення населення країни [3].

Загалом, оцінка стану продовольчого забезпечення населення визначається:

- 1) фізичною доступністю продовольства;
- 2) економічною доступністю продовольства;
- 3) безпекою продовольства для населення;
- 4) продовольчою незалежністю країни.

Фізична доступність продовольства передбачає наявність продуктів харчування на всій території країни в кожен момент часу й у необхідному асортименті. Потенціал продовольчого ринку України дозволяє вже в даний час забезпечувати фізичну доступність населення до рівня рекомендованих норм ВООЗ щодо хлібних продуктів, яєць, цукру, олії, картоплі та овочів і лише на 50–60% продуктів тваринного походження (м'ясної і молочної продукції). Хоча сучасний загальний рівень споживання продовольства в Україні знизився в порівнянні з 1991 роком майже на чверть, він відповідає рівню споживання у країнах з аналогічним рівнем середньодушових доходів населення, уступаючи приблизно на 20% рівню споживання в ЄС [3].

Зважаючи на природно-економічні умови, сільськогосподарське виробництво в Україні розміщене нерівномірно у країні [4]. Вісім областей України (Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська і Чернігівська) із площею 35% земель сільськогосподарського призначення і 10 млн (24%) населення виробляють 39% валової продукції аграрного сектору країни. Інші 16 областей і Автономна Республіка Крим, використовуючи 65% земель і маючи понад 32 млн (76%) населення, виробляють решту 61% продукції сільського господарства (табл. 1).

Таблиця 1

**Виробництво продукції сільського господарства
по групах регіонів України залежно від наявності земельних ресурсів [3]**

Регіони (області)	Населення на 01.01.2011 тис. осіб	Землі сільськогосподарського призначення		Продукція сільського господарства	
		усього, тис. га	на одну особу, га	усього, тис. грн	на одну особу, грн
Вінницька	1 641,2	2 067	1,26	5 048	3 076
Житомирська	1 279,1	1 601	1,25	2 983	2 332
Київська*	1 717,6	1 800	1,05	6 418	3 737
Кіровоградська	1 010,1	2 089	2,07	2 728	2 701
Полтавська	1 487,9	2 235	1,50	5 069	3 407
Хмельницька	1 326,9	1 605	1,21	3 909	2 946
Черкаська	1 285,4	1 488	1,16	4 765	3 707
Чернігівська	1 098,2	2 141	1,95	3 630	3 305
Усього в 1 групі	10 846,4	15 026	1,39	34 550	3 185
Луганська	2 291,3	1 958	0,85	4 293	1 874
Дніпропетровська	3 336,5	2 584	0,77	5 118	1 534
Донецька	4 433	2 096	0,47	4 525	1 021
Миколаївська	1 183,3	2 058	1,74	1 903	1 608

Закінчення табл. 1

Регіони (області)	Населення на 01.01.2011 тис. осіб	Землі сільськогосподарського призначення		Продукція сільського господарства	
		усього, тис. га	на одну особу, га	усього, тис. грн	на одну особу, грн
Одеська	2 388,7	2 662	1,11	2 902	1 215
Запорізька	1 801,3	2 305	1,28	2 077	1 153
АР Крим **	1 971,1	1 858	0,94	3 577	1 815
Усього у II групі	17 405,2	15 521	0,89	23 395	1 344
Волинська	1 037,2	1 082	1,04	2 903	2 799
Закарпатська	1 247,4	472	0,38	2 077	1 665
Івано-Франківська	1 379,8	647	0,47	2 530	1 834
Львівська	2 544,7	1 297	0,51	4 293	1 687
Рівненська	1 152,5	968	0,84	2 836	2 461
Тернопільська	1 084,1	1 077	0,99	2 997	2 765
Сумська	1 161,5	1 744	1,50	2 960	2 548
Харківська	2 755,1	2 479	0,90	5 204	1 889
Херсонська	1 088,2	2 034	1,87	2 800	2 573
Чернівецька	904,3	484	0,54	1 984	2 194
Усього в III групі	14 354,8	12 287	0,86	30 584	2 131
Усього в Україні	42 606,4	42 834	1,01	88 529	2 078

Примітки: * без м. Києва; ** без м. Севастополя.

Нерівномірність розвитку аграрного виробництва не ставить під загрозу продовольчу безпеку окремих регіонів [5]. Розвиток ринкових відносин формує цивілізовану систему міжрегіонального обміну, доказом чого є вирівнювання споживання продуктів харчування населення регіонів, незалежно від рівня самозабезпечення окремими видами продовольства. Для розв'язання проблеми забезпечення рівнодоступності продуктів харчування для населення на всій території країни потрібна зважена державна політика, спрямована на розвиток інфраструктури продовольчого ринку й стимульовальний територіальний поділ праці.

Системна криза в економіці країни особливо відчутно відобразилася на стані агропромислового комплексу. Унаслідок цього навіть регіони, що мають сприятливі умови для ведення сільського господарства і завжди виробляли достатню кількість продовольства для власних потреб і поставок в інші регіони, опинилися в числі бідних з низьким рівнем життя переважної частини населення.

Щоб оцінити достатність основних продуктів харчування, ми розраховували індекси самозабезпечення як відношення виробництва продуктів на душу населення в розрізі областей до раціональних норм споживання, прийнятих законодавчими органами країни (табл. 2).

**Забезпеченість регіонів України виробництвом
основних продуктів харчування населення за 2004–2011 рр.**

Регіони (області)	Індекси самозабезпечення раціональних норм споживання продуктів харчування								
	м'ясо	молоко	яйця	цукор	олія	кар- топля	овочі	фрук- ти	хліб і хлібні продукти
АР Крим	0,83	0,47	1,09	0	0,05	0,43	0,37	0,22	3,50
Вінницька	0,48	1,34	1,29	4,78	2,24	4,57	1,05	1,13	4,40
Волинська	0,88	1,38	0,70	3,79	0	4,57	1,28	0,34	2,96
Дніпропетровська	0,53	0,36	0,94	0	1,67	0,94	0,92	0,46	3,33
Донецька	0,28	0,27	1,06	0	4,88	0,85	0,76	0,42	2,02
Житомирська	0,47	1,42	1,26	0	0	4,12	1,00	0,26	3,12
Закарпатська	0,49	0,86	0,83	0	0	2,54	1,12	0,56	0,90
Запорізька	0,41	0,52	1,16	0	6,47	1,10	1,10	0,38	5,30
Івано-Франківська	0,58	1,10	1,25	0	0	2,98	0,58	0,27	1,10
Київська	0,58	0,37	1,30	1,30	1,00	1,62	0,56	0,07	3,30
Кіровоградська	0,59	0,98	1,02	1,68	11,83	2,62	1,62	0,74	8,34
Луганська	0,26	0,43	0,93	0	1,98	1,39	0,70	0,13	2,57
Львівська	0,47	0,92	0,75	0	0	3,20	0,90	0,39	1,67
Миколаївська	0,32	0,91	0,95	0	2,58	0,94	1,35	0,32	5,90
Одеська	0,29	0,60	0,89	0,80	4,38	0,69	1,48	0,50	4,54
Полтавська	0,40	1,30	1,26	1,33	4,56	3,34	1,53	0,28	4,85
Рівненська	0,58	1,14	1,04	1,78	0,16	5,03	1,00	0,62	3,33
Сумська	0,58	1,06	1,06	1,41	0,18	0,78	0,86	0,57	4,48
Тернопільська	0,48	1,14	1,09	4,65	0	4,04	0,80	0,22	5,10
Харківська	0,44	0,50	1,01	1,52	4,20	3,20	1,16	0,19	4,05
Херсонська	0,50	0,83	0,82	0	7,04	5,36	2,95	0,43	7,18
Хмельницька	0,47	1,34	0,66	3,24	0	4,45	1,00	1,26	4,14
Черкаська	1,23	1,03	1,55	3,00	0,18	3,74	1,35	0,30	5,80
Чернівецька	0,50	1,06	1,08	0	6,54	2,74	1,21	0,83	1,18
Чернігівська	0,50	1,06	1,08	1,66	0,20	7,08	0,95	0,14	10,6
В Україні	0,50	0,76	1,04	1,24	15,2	2,28	1,00	0,38	3,65

Примітка. Розраховано за даними Держкомстату України.

Як видно з даних *табл. 2*, усі регіони забезпечені достатньою кількістю хліба і хлібних продуктів. Міжрегіональний обмін продовольчими товарами нівелює брак природно-кліматичного характеру з цукру, олії, картоплі і овочів. Забезпечення раціональних норм харчування в середньому у країні м'ясом на 50%, а молоком на 70%. Це не дає можливості доводити цю потребу навіть до мінімальних норм, рекомендованих медициною у промислових зонах (Донецька, Луганська, Миколаївська і Одеська області). Аналіз індексів самозабезпечення дозволяє стверджувати, що вкладення капіталу в розвиток

м'ясної та молочної промисловості є перспективним в Україні навіть у рамках внутрішнього ринку і за інших сприятливих умов може створювати додану вартість. Окремо слід звернути увагу на забезпечення населення країни фруктами власного виробництва (38%). Це найнижчий рівень індексу самозабезпечення серед обраних для аналізу, що пояснює насичення українського ринку фруктами закордонного виробництва, які не завжди мають високу якість. Виробництво фруктів, які культивуються у кліматичних умовах України, теж можна вважати перспективним напрямом інвестицій.

До негативних процесів у виробництві продуктів харчування, пов'язаних із кризовими явищами в економіці, додаються фактори поглиблення фінансової нерівності населення, що ведуть до зменшення попиту. Ці тенденції знайшли своє відображення у зниженні рівня економічної доступності якісних продуктів харчування (табл. 3).

Таблиця 3

Коефіцієнти економічної доступності основних продуктів харчування різних верств населення України за 2004 і 2010 роки

Верстви населення	Середні доходи, витрачені на придбання продуктів за місяць, грн		Коефіцієнти економічної доступності продуктів			
	2004 рік	2010 рік	2004 р.		2010 р.	
			мінімального набору	раціонального набору	мінімального набору	раціонального набору
В Україні	248	1013	1,24	0,81	1,48	1,34
Працездатне населення	293	1161	1,46	0,95	1,75	1,59
Пенсіонери	182	608	0,91	0,59	0,74	0,67
Квінтільні (20%-ні) групи						
Перша	137	505	0,68	0,45	0,56	0,50
Друга	196	609	0,98	0,64	0,74	0,68
Третя	237	703	1,18	0,77	0,92	0,83
Четверта	288	781	1,44	0,94	1,06	0,96
П'ята	369	933	1,85	1,20	1,34	1,21
Нижче за прожитковий мінімум	179	555	0,90	0,58	0,65	0,59

Примітка. Розраховано за даними Держкомстату України.

Для оцінки економічної доступності основних продуктів харчування різних соціальних груп населення України за 2004–2011 роки був використаний показник «коефіцієнт доступності».

$$K\partial = \frac{B}{D}, \quad (1)$$

де Kd – коефіцієнт доступності; B – вартість продуктів харчування за раціональними нормами споживання (або мінімальним рівнем); D – розмір доходу за місяць.

У розрахунках за раціональні норми споживання прийнято раціон продуктів харчування для чоловіків працездатного віку в середньому по країні.

За період, який був узятий для аналізу (2004 і 2010 рр.), середні роздрібні ціни на м'ясні продукти, молоко і молочні продукти, яйця і рибу зросли більше ніж удвічі. Це змусило значні верстви населення скорочувати купівлю дорогих продуктів тваринного походження і збільшувати споживання дешевших вуглеводних продуктів. Особливо відчутно цінова ситуація на продовольчому ринку відобразилася на добробуті пенсіонерів. Якщо 2004 року економічна доступність до мінімального раціону харчування в них становила 0,91, то 2010-го вона знизилася до 0,74. Знизилася економічна доступність до продовольства і в низці квінтильних (20%-х) груп населення. Зокрема, 2004 року доступність до мінімального набору продуктів нижче за одиницю була в перших двох квінтильних групах населення за рівнем середніх загальних доходів, а 2010-го вона спустилася до третьої квінтильної групи.

Диференціація споживання продовольства є однією з різновидів соціально-економічної диференціації населення України. Вона найбільш виразно свідчить про існування проблем у соціальній сфері та є фактором підвищення соціального неспокою в суспільстві, сигналізує про зниження продовольчої безпеки країни. Вона має і чітко виражений економічний аспект, пов'язаний із зниженням економічної доступності продовольства для значної частини населення, і, отже, із скороченням обсягів платоспроможного попиту, що знижує зацікавленість товаровиробників у розширенні своєї діяльності.

Висновки і пропозиції

1. Взаємозалежна спеціалізація регіонів і їхніх зон на виробництві окремих видів продукції здійснює вплив на обсяги й напрями продовольчих товарних потоків, сприяє надійному забезпеченню продовольчої безпеки країни. Тому потрібна зважена державна політика, спрямована на розвиток інфраструктури продовольчого ринку і стимулювальний територіальний поділ праці.

2. Сучасна агропромислова політика повинна ґрунтуватися на фундаментальних принципах теорії управління, реалізація яких стане каталізатором і гарантом розвитку продовольчого ринку.

3. Система державного регулювання продовольчого ринку повинна базуватися на цільовому програмному підході для того, щоб урахувати регіональні особливості й умови аграрного виробництва, стимулювати більш пріоритетні напрями розвитку виробництва, формувати ефективні форми господарювання.

4. У своїй діяльності з регулювання міжрегіональних продовольчих і сировинних зв'язків державні органи повинні керуватися засадами створення умов для виробників умов підвищення рівня доходів і соціального розвитку, забезпечення єдиного економічного простору, сприяння ефективному використанню виробничого потенціалу кожного регіону як засобу найбільш повного самозабезпечення країни продовольством.

Список використаних джерел

1. Тривалість життя людини / ВООЗ // http://refine.org.ua/pageid_438_1.html.
2. Римська декларація 1996 р. // <http://www.zerkalov.org.ua/files/rdpd.doc>.
3. Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К.: «Август Трейд», 2012. – 560 с.
4. Юдіна В. А. Моніторинг стану і тенденції виробництва сільськогосподарської продукції // Юдіна В. А., Петрик А. А., Головань В. В. // Економіка АПК. – 2009. – № 8. – С. 24–29.
5. Березін О. В. Проблеми формування продовольчого ринку України: Монографія. – К.: «Вища школа», 2010. – 211 с.

Одінцова Т. М., Тривайло А. Ю., Чаус І. В.

Концептуальные подходы к развитию продовольственного рынка Украины в современных условиях

Раскрываются основные проблемы рынка сельскохозяйственной продукции в Украине, которые тесно связаны с уровнем инвестирования отрасли, состоянием обеспеченности регионов земельными ресурсами и доходами населения. Проанализированы основные резервы и определены перспективные направления вложения капитала в аграрное производство Украины.

Ключевые слова: рынок, регион, инвестирование, агробизнес, доходы, цена.

Odintsova T. M., Tryvaylo A. J., Chau I. V.

Conceptual approaches to food market of Ukraine in present circumstances

The basic problem of the market of agricultural products in Ukraine, which is closely related to the level of investment industry as regional land resources security and incomes. The basic reserves of the field and identified promising areas of investment in agricultural production in Ukraine.

Key words: market, region, investment, agribusiness, income, price.

Одінцова Тетяна Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Інституту магістерської та післядипломної освіти Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ);

Тривайло Андрій Юрійович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та управління, заступник директора Інституту магістерської та післядипломної освіти Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ);

Чаус Ірина Володимирівна – кандидат геолого-мінералогічних наук, доцент кафедри економіки та управління ІМПЮ, начальник наукового відділу Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ).